

Izvorni znanstveni rad
UDK 725.94(497.5 Dubrovnik)»1935»
Primljeno: 14. 1. 2009.

KOSTA STRAJNIĆ I OBLIKOVANJE SPOMEN KRIŽA NA SRĐU

PATRICIJA VERAMENTA

SAŽETAK: Dubrovački biskup mgr. dr. Josip Marija Carević pokrenuo je 1933. godine akciju da se na brdu Srđ iznad Dubrovnika postavi spomen križ kao obilježje tisućudevetstote godine Kristove smrti i muke za spas čovječanstva. U taj pothvat posredno se uključio Kosta Strajnić, konzervator u Nadleštvu za umjetnost i spomenike, vidjevši priliku da Grad dobije vrhunsko umjetničko djelo koje će pridonijeti izgledu i uresu Dubrovnika. Početkom 1934. godine Strajnić je zamolio znamenitog slovenskog arhitekta Josipa Plečnika da izradi rješenje spomen-križa na Srđu. U ožujku 1934. Plečnik mu je dostavio tri varijante rješenja. Iako su isprva dubrovački biskup Josip Carević i Popovski zbor uvrstili Plečnikov prijedlog drvenog križa u uži izbor, na kraju su se ipak priklonili drugom rješenju koje je, na Spasovo 1935., svečano postavljeno.

Dubrovački biskup mgr. dr. Josip Marija Carević želio je trajno obilježiti jubilarnu tisućudevetstotu godinu Kristove smrti i njegove muke za spas čovječanstva. Stoga je pokrenuo akciju da se na brdu Srđ 1933. godine postavi križ u spomen na tu godišnjicu. Zajedno s Popovskim zborom, ispred kojega je stajao kanonik don Niko Gjivanović, a građevinski tehničar Ugo Vernazza i ured građevinskog inženjera Silvija Sponze, inače tehnički direktor hvarskog kamenoloma IMAR, izradili su oblikovno rješenje za kameni spomen-križ.

Oblikovanje ovog spomenika, koji će svojim položajem akcentirati Grad i njegovu neposrednu okolicu, bio je pravi izazov, pa ne čudi što se u ovaj pothvat posredno uključio Kosta Strajnić, nakon što je službeno, kao glavni konzervator

Patricija Veramenta, viši je stručni savjetnik-konzervator za nepokretna kulturna dobra u Upravi za zaštitu kulturne baštine Ministarstva kulture, Konzervatorski odjel u Dubrovniku. Adresa: Uz tabor 4, 20 000 Dubrovnik. E-mail: patricija.veramenta-pavisa@du.t-com.hr

Slika 1.

u postupku ishođenja dozvole za izvedbu, vidio prijedlog - maketu Sponzinog kamenog križa.¹

Realizacijom djela vrhunskih arhitekata ondašnje Jugoslavije, neprijepornih majstora svoga zanata, Kosta Strajnić je nastojao u Dubrovnik unijeti moderan duh onog vremena. To je nastojanje sprovodio potih, bez prethodnih dogovora s gradskom upravom, ali gotovo redovito uz znanje i podršku konzervatora Marka Murata, pa i nakon njegova umirovljenja. Od svojih prijatelja, poznatih i priznatih arhitekata, molio je rješenja za planirane zahvate u Gradu, a zatim ih službeno podastirao gradskoj upravi kao njihov samoinicijativni doprinos,

¹ Ova tema prezentirana je na znanstvenom skupu "Kosta Strajnić, život i djelo", koji je prigodom 30. obljetnice njegove smrti 25. i 26. svibnja 2007. organiziralo Društvo prijatelja dubrovačke starine.

nastojeći tako eliminirati one lokalne i ispodprosječne projekte i rješenja “ambicioznih diletanata i poduzetnih šepRTLji” - kako ih je nazivao. Poznatim imenima želio je impresionirati građane i javnost, i takvim utjecajem polučiti željeni rezultat. No, u tome je, bar što se izgradnje Grada tiče, malokad uspio jer je Dubrovnik kroz svoje postojanje uspostavio i stoljećima njegovao arhitektonski sklad gotovo krajnje jednostavnih oblika koji se svojom modernošću neće isticati i nametati u prostoru.

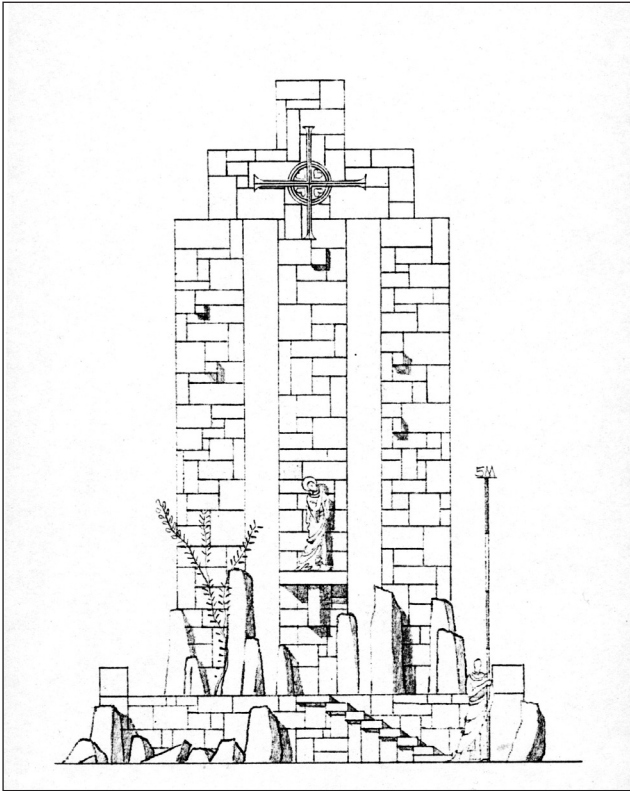
Očito nezadovoljan oblikovanjem spomen križa, te vidjevši još jednu priliku da Dubrovnik dobije vrhunsko umjetničko djelo koje će pridonijeti izgledu i uresu Grada, Kosta Strajnić je početkom 1934. godine samoinicijativno zamolio znamenitog slovenskog arhitekta Josipa Plečnika (1872-1957) da izradi svoje rješenje za spomen-križ na Srđu. Ujedno mu je poslao i sliku makete rješenja koje se namjeravalo izvesti.

Poznanstvo Koste Strajnića s Josipom Plečnikom seže u same početke drugog desetljeća 20. stoljeća. Strajnić je bio pristaša i pobornik jugoslavenske ideje, odnosno ideje stvaranja nacionalne, samosvojne umjetnosti koja neće biti pod dominacijom stranih utjecaja, te je upravo ta ideja bila osnova koja je 1913. godine posebno vezala Kostu Strajnića uz Josipa Plečnika, a koji su se upoznali preko Ivana Meštrovića.² Strajnić je oba umjetnika smatrao vrhunskim jugoslavenskim umjetnicima čiji je rad nužno trebalo prikazati javnosti i prezentirati u svijetu - što se i ostvarilo objavljivanjem njihovih monografija. Prva monografija o Plečniku ugledala je svjetlo dana u Zagrebu 1920., u izdanju Čelapa i Popovca, za što je Plečnik Strajniću bio trajno zahvalan i tu mu uslugu za života nije zaboravio.

Primivši pismo s fotografijama, Plečnik je odmah udovoljio Strajnićevoj molbi i već u mjesecu ožujku 1934. godine poslao tri rješenja s varijantama za oblikovanje spomen-križa, koja je iscrtao njegov bivši đak i tadašnji suradnik Vinko Glanz, arhitekt porijeklom iz Kotora.

Prvo rješenje predstavlja kameni križ visine dvanaest metara. Postavljen je na podnožje visoko oko jedan metar, građeno nejednakim pravokutnim klesancima slaganim u nepravilnom vezu, čije dno mjestimično obrubljuju skupine kamenih gromada, a na vrhu mu uglove naglašavaju kameni kubusi. U podnožju je smješteno i prilazno stubište križu koje se sastoji od osam stuba. Spomen-križ je koncipiran na način da središnji dio kompozicije zauzima

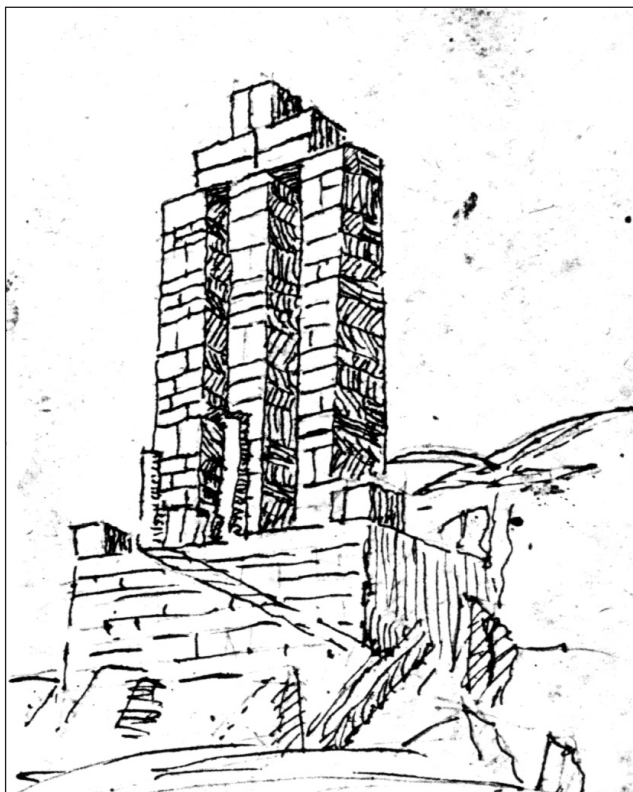
² Marijan Mušić, »Meštrović i Plečnik.« *Mogućnosti* 30/10-11 (1983): 916.

Slika 2.

elegantan kameni križ, zidan istom tehnikom kao i podnožje, kratkih antena na izrazito visokom patibulu. Antene mu podupiru dva bočna jaka zidana stuba tvoreći tako snažnu trodijelnu simboličnu kompoziciju. Dno spomen križa ukrašavaju skupine kamenih megalita iznad kojih se na patibulu nalazi, poput supedaneja, konzolno postolje s kipom Madone s malim Isusom. Na stubovima, a i na patibulumu križa postavljeni su ukrasni akcenti - kameni klesanci koji znatno izlaze iz plohe zida. Na sjecištu antena postavljen je istokračni križ, čije je središte obrubljeno i naglašeno kružnicom. Vjerojatno je bilo planirano da bude izrađen od nekog metala, možda i pozlaćen.³

³ *Ostavština Koste Strajnića*, spis oznake R 78/VI-2:18, crtež označen brojem 271 (biblioteka SAZU u Ljubljani).

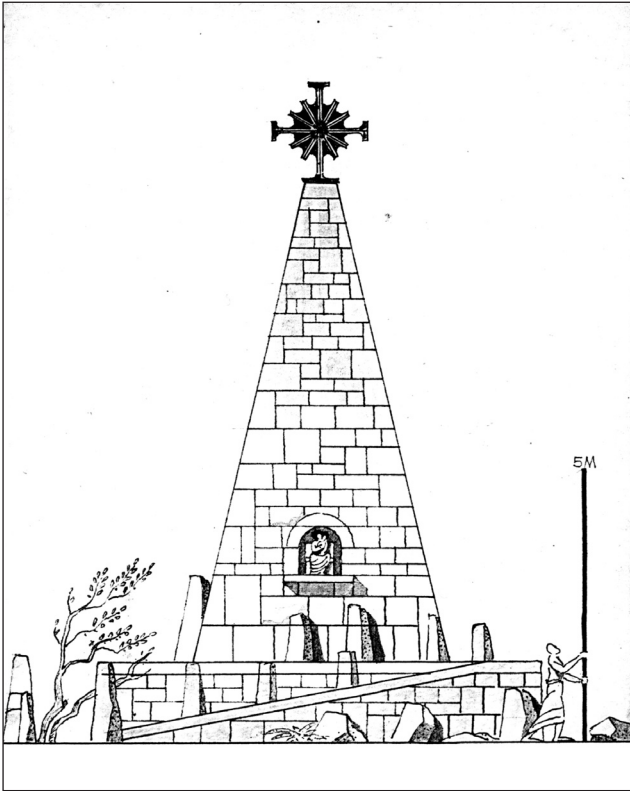

Slika 3.

Ovaj prijedlog izgleda spomen-križa na Srđu ima kao varijantu i rustično rješenje. Na kamenitoj zaravni diže se izrazito visoko kameno podnožje s dijagonalnim prilaznim stubištem. Na uglovima podnožja postavljeni su zidani kameni kubusi. Spomen-križ ima isti trodijelni oblik, ali je očišćen od svih ukrasa, osim pri dnu postavljenih monolitnih, poput kontrafora oblikovanih kamenih elemenata, tako da je njegova rustičnost i monumentalnost došla do krajnjeg izražaja.⁴

Drugo Plečnikovo rješenje spomen-križa piramidalnog je oblika. Na kamenu zidanu bazu, kojoj se prilazi kosom rampom obrubljenom kamenim grovadama i rustično oblikovanim vertikalnim kamenjem, postavljena je piramida visine oko deset metara, zidana nejednakim pravokutnim klesancima u

⁴ *Ostavština Koste Strajnića*, spis oznake R 78/VI-2:17, crtež označen brojem 272.

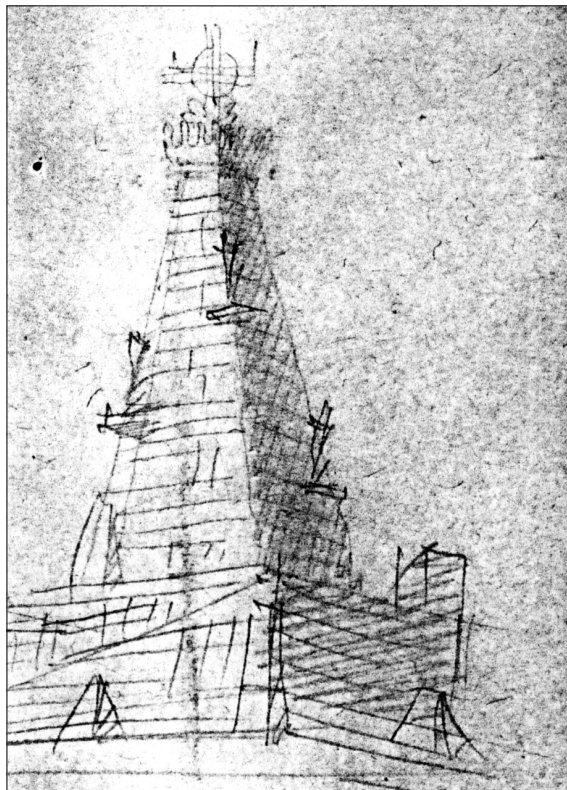

Slika 4.

nepravilnom vezu. Dno joj ukrašavaju nepravilno raspoređeni kameni monoliti, oblikovani poput manjih menhira. Iznad njih je u tijelu piramide centralno postavljena lučno oblikovana niša, u kojoj je smješten kip sjedeće Madone s malim Isusom. Vrh piramide tvori metalni istokračni križ sa zrakama koje izlaze iz njegova križišta.

Na dnu ovog crteža tušem nalazi se skica u olovci koja predstavlja varijantu ovog rješenja. Na znatno nižoj bazi, čiji su uglovi naglašeni kubusima, nalazi se piramida čije tijelo poput baklji krasi po bridovima postavljeni istaci. Vrh joj je oblikovan poput kruništa iz kojeg izranja istokračni križ čije je središte obrubljeno i naglašeno kružnicom. U vrhu skice je tlocrt spomenika - kvadrat dimenzija 15 x 15 metara.⁵

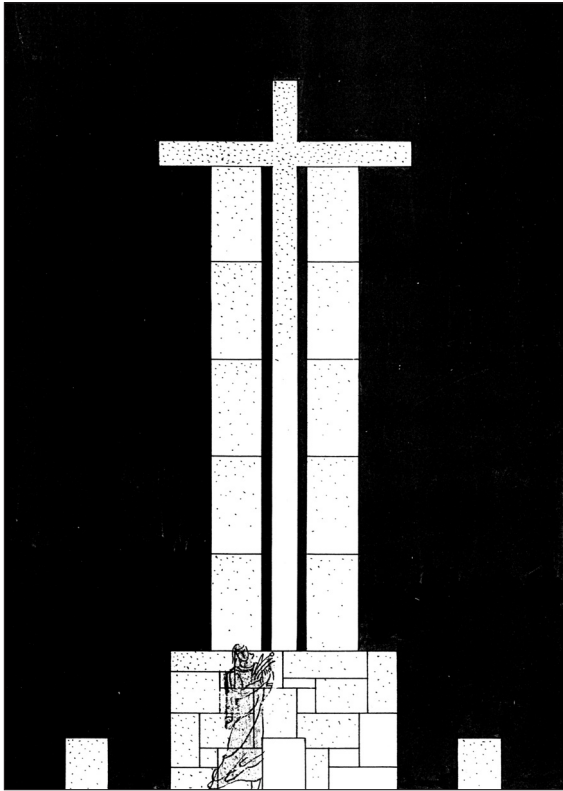
⁵ *Ostavština Koste Strajnića*, spis oznake R 78/VI-2:19, crtež označen brojem 273.

Slika 5.

Uz ova rješenja, sačuvano je pismo Josipa Plečnika napisano mješavinom slovenskog i njemačkog jezika, upućeno Strajniću 12. ožujka 1934. godine, u kojem opisuje i svoje treće rješenje te iznosi misli vezane uz motiv križa kao simbola patnje, muke i smrti.⁶ U njemu Plečnik pledira za izvedbu drvenog križa, jer kameni križ kod njega “uvijek budi neugodan osjećaj”. Zato iznosi i svoj negativan stav prema Sponzinu prijedlogu izgleda spomen križa. Drveni križ, izveden na način kako je to u malom crtežu uz marginu pisma pokazao, može jako dugo, “i stoljećima” trajati, te predlaže da se izradi od hrastovine ili ariša. Smatra da bi lijepo izgledao kameni plato na koji bi bile postavljene dvije okomite konzole i među njima umetnut visok, možda sedam metara, ne odviše masivan drveni križ s nešto pozlaćena metalnog ukrasa, te bočno uz

⁶ *Ostavština Koste Strajnića*, pismo oznake R 78/II-153:71 od 12. ožujka 1934.

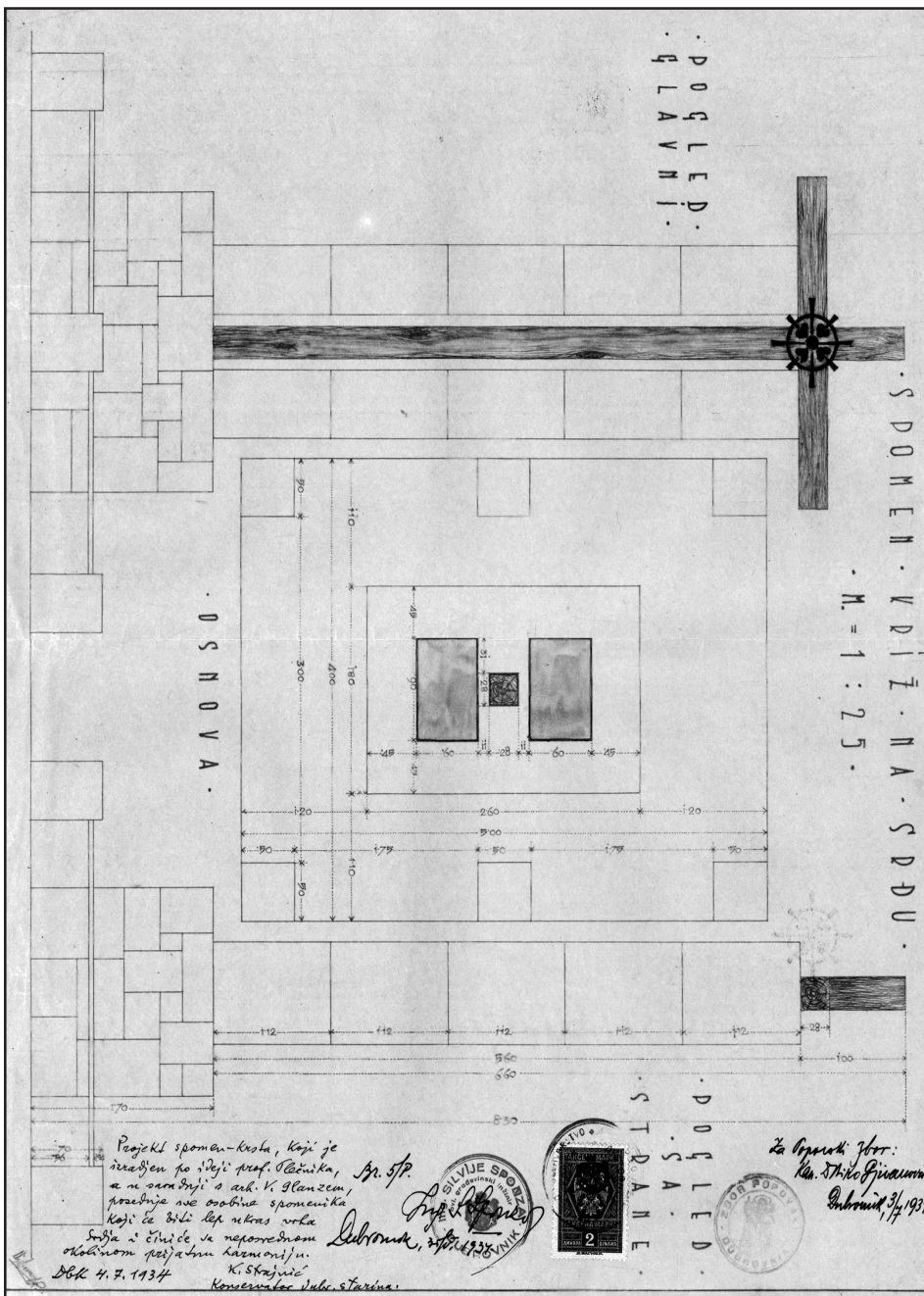
Slika 6.

njega posađena po dva čempresa ili neko slično stablo. Na kraju kaže da bi njegov prijedlog bio izvediv bez velikih troškova.

Očito se ova zadnja Plečnikova ideja o izgledu križa Kosti Strajniću najviše svidjela, pa ju je nacrtao i razradio Vinko Glanz. Križ je Glanz postavio na visoko kameno podnožje građeno nejednakim pravokutnim klesancima slaganima u nepravilnom vezu. Dva visoka kamena stuba, građena od po pet pravokutnih blokova kamena, podupiru jednostavan elegantni visoki drveni križ smješten među njima. Prostor spomenika obrubio je kamenim blokovima visokima oko pola metra.⁷

Ovo rješenje, razrađeno u manjem projektu u mjerilu 1:25, očito je namijenjeno ishodu dozvola i suglasnosti gradske uprave, a sastoji se od prikaza

⁷ *Ostavština Koste Strajnića*, spis oznake R 78/VI-3:3.

Slika 7.

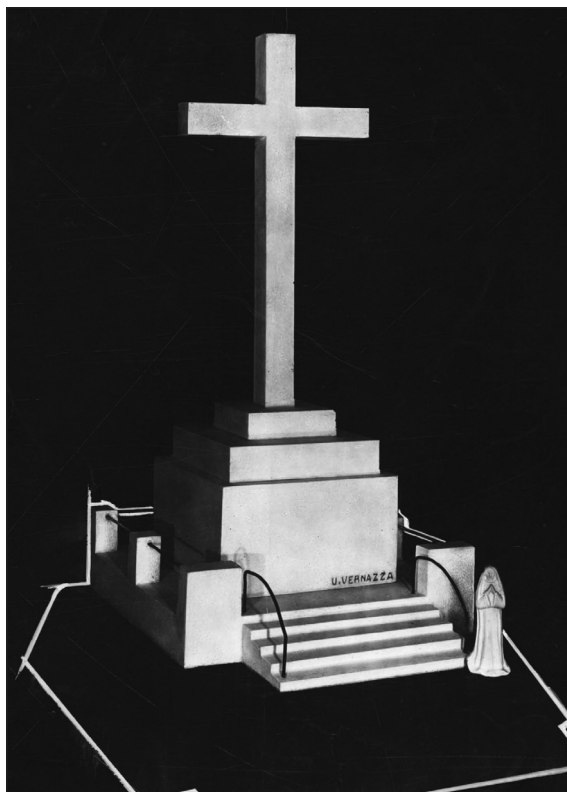
glavnog pogleda, tlocrta i pogleda sa strane.⁸ Na sredini desnog kraja projekta potpisao ga je i svojim službenim pečatom ovjerio ing. Silvije Sponza, a tu se nalazi i broj projekta 5/P, kao i nadnevak 30. lipnja 1934. U donjem desnom kutu nalazi se u ozalitu izveden potpis Uga Vernazze. Projekt sadrži dva nova elementa kojih nije bilo na Glanzovu rješenju; kameni blokovi koji obrubljuju prostor spomenika povezani su metalnim prečkama, a na sjecištu antena postavljen je metalni, stiliziran i u kružnicu smješten križ ukrašen srolkim elementima. Popovski zbor je prihvatio ovaj projekt, što potvrđuje pečat i potpis don Nika Gjivanovića koji se nalazi na vrhu desne strane dokumentacije i nosi nadnevak 3. srpnja 1934. godine. Dan kasnije, 4. srpnja, Kosta Strajnić je kao konzervator dubrovačkih starina na projekt napisao svoje službeno mišljenje: "Projekt spomen-krsta, koji je izrađen po ideji prof. Plečnika, a u saradnji s arh. V. Glanzem, poseduje sve osobine spomenika koji će biti lep ukras vrha Srdja i činiće sa neposrednom okolinom prijatnu harmoniju". Projekt je dostavljen i gradskoj upravi, što potvrđuju biljeg i službeni pečat Gradskog poglavarstva.

Ovo rješenje spomen-križa u nekoliko je navrata tijekom 1934. godine objavio dubrovački list *Dubrava*, bez popratnog teksta ali popratnim natpisom da predstavlja nacrt arhitekta Vinka Glanza prema idejnoj skici prof. Plečnika.⁹ U ovom činu prepoznaje se Strajnićevo nastojanje da se građani Dubrovnika upoznaju s umjetničkim rješenjem spomen-križa te da pridobije javnost, odnosno da utječe na crkvu za njegovu izvedbu.

Kako je razvidno iz pisma Koste Strajnića upućenog Vinku Glanzu od 1. kolovoza 1934., dubrovački biskup Josip Marija Carević i Popovski zbor uvrstili su ovo rješenje u najuži izbor. Ali ujedno je, nekoliko dana ranije (25. srpnja), Strajnić obavijestio Glanza da je doznao kako se namjeravaju izvršiti neke izmjene na tom idejnom rješenju spomen-križa. Za prijedlog izmjena vezuje se ime arhitekta Petra Oshiana, Armenca koji se oženio Dubrovkinjom Lenom Vučetić, nastanio u Gradu i ostao u njemu do smrti. Stoga je Vinko Glanz dubrovačkom biskupu odmah poslao pismo s molbom da se zauzme kako ne bi došlo do tog neprofesionalnog postupka, te da se križ u potpunosti izvede po dostavljenom nacrtu, a Kostu Strajnića zamolio da kod biskupa podrži njegovo negodovanje. U pismu ističe da je on odgovoran za svoj rad i da se bez njegova odobrenja i suglasnosti ne smiju unositi nikakve promjene ni u najmanjem detalju idejnog rješenja. Namjera Dubrovčana je bila da

⁸ *Općina Dubrovnik - građevinski planovi*, godina 1935., kutija broj 116, spis br. 2 (Državni arhiv u Dubrovniku).

⁹ *Dubrava*, br. 12, od 4. kolovoza 1934: 1.

Slika 8.

se kamene piloni snize, zbog čega je Glanz oštro negodovao i rekao da je to apsurdna ideja, jer piloni nose drveni križ, pa bi sniženjem pilona križ trebalo za njih pričvrstiti žicom, pa bi cijeli spomenik izgledao kao sušilo za rublje. Navodi da je takvim rješenjem drveni križ samo deset centimetara umetnut u bazu, pa bi ga vjetar vrlo lako mogao iščupati iz podnožja ako se željeznim vijcima ne pričvrsti za kamene pilone.¹⁰

Na koncu, dubrovački biskup i Popovski zbor, unatoč zasigurno intenzivnom zalaganju Koste Strajnića, nisu prihvatili Plečnikov prijedlog spomen-križa na Srđu kao izvedbeno rješenje. Priklonili su se onom prvom, čiju je dokumentaciju izradio i ovjerio ovlašteni građevinski inženjer Silvije Sponza, za

¹⁰ *Ostavština Koste Strajnića*, spis oznake R 78/II-4:64, pismo Glanza Strajniću od 1. kolovoza 1934.

koji su sav onodobni tisak i prigodne tiskanice vezane za postavljanje spomen-križa napisali da je autor njegova oblikovanja Dubrovčanin Ugo Vernazza.¹¹ Čak i fotografija makete pokazuje da je u desnom kutu na dnu baze križa bilo njegovo ime - vjerojatno kao autora rješenja. Međutim, prigodom obnove spomen-križa, koji je bio jako oštećen u agresiji na Dubrovnik 1991/2. godine, kći ing. Sponze, Ljubica Sponza-Perković, obznanila je u tisku da je autor idejnog rješenja križa njezin otac, a da je građevinski tehničar Ugo Vernazza bio tek zaposlenik Sponzina tehničkog biroa u Dubrovniku.¹² Ugo Vernazza zasigurno je izradio projektnu dokumentaciju i maketu križa, kao što je izradio i projekt Plečnikova rješenja križa. Čija je ideja realizirana i danas je otvoreno pitanje. Poznavajući prilike, moglo bi se naslutiti da je nastala u krugu predstavnika svećenstva i nekolicine Dubrovčana, te Sponzina ureda tj. Uga Vernazze.¹³

Kako i sam biskup mgr. dr. Josip Marija Carević navodi u izvještaju Svetoj Stolici, trebalo mu je puno napora i muke da podigne taj prepoznatljiv znak, jer je bilo dosta protivnika toj zamisli, kako u Gradu tako i u strukturama ondašnje državne vlasti.¹⁴ Zato je tek dvije godine poslije jubilarne godine, tj. na Spasov dan 1935., svečano postavljen i blagoslovljen spomen-križ na Srđu izrađen od hvarskog kamena po besplatnoj projektnoj dokumentaciji ing. Silvija Sponze, na zemljištu koje su darovali Antun Paskojević s Bosanke i njegova sestra Nike, te uz svesrdnu materijalnu pomoć dubrovačkog puka.

¹¹ *List dubrovačke biskupije* 35/3, od 13. travnja 1935.

¹² Sponza je nadgledao klesanje spomen-križa i njegovo postavljanje na Srđ. Originalna dokumentacija vezana za postavljanje spomen-križa pohranjena je u arhivu Župnog ureda Sv. Andrije na Pilama («Silvije Sponza projektant i graditelj križa na Srđu.» *Dubrovački vjesnik* 2435, od 27. rujna 1997: 11; «Uskrsnuće znaka mira.» *Slobodna Dalmacija*, od 21. ožujka 1992: 11; *Častimo te, Križu sveti*. Dubrovnik, 1977: 7.

¹³ U parničnom postupku koji je Ljubica Sponza Perković 2007. godine pokrenula protiv dubrovačkog biskupa Želimira Puljića i Biskupskog ordinarijata u Dubrovniku radi zaštite autorskog prava, posebna pozornost bila je posvećena autorstvu oblikovanja križa, pri čemu se pokušavalo dokazati kako je Silvije Sponza bio taj koji je oblikovao današnji križ i izradio njegovu projektnu dokumentaciju. No činjenice ukazuju da je teško prihvatiti takvu tvrdnju, jer Silvije Sponza, kao autor rješenja križa, zasigurno ne bi dozvolio da maketa križa bude na tako vidnom polju i zorno potpisana Vernazzinim imenom. Vernazza se, opet, ne bi potpisao na takvom mjestu i na takav način samo kao izrađivač makete. Također, Sponza bi zasigurno reagirao u tadašnjem tisku i demantirao po toliko puta u raznim novinama iznesenu činjenicu da je Ugo Vernazza autor oblikovanja križa na Srđu.

¹⁴ *Častimo te, Križu sveti*: 11.

KOSTA STRAJNIĆ AND THE MODELLING OF THE MEMORIAL CROSS ON MOUNT SRĐ

PATRICIJA VERAMENTA

Summary

In 1933 Josip Marija Carević, bishop of Dubrovnik, initiated the mounting of a memorial cross above Dubrovnik, on the top of Mount Srđ, to commemorate the 1900th anniversary of the suffering and death of Jesus Christ. The modelling of this monument, whose location was to accentuate the city of Dubrovnik and its environs, proved a true challenge for Kosta Strajnić, art historian and conservator. Considering this a welcome landmark in the city's general perspective, at the beginning of 1934 Strajnić contacted the famous Slovenian architect Josip Plečnik to design the memorial cross. In March 1934 Plečnik submitted three models with variations drawn by his student and current assistant Vinko Glanz, architect, whose roots were in Boka, Montenegro. In the letter attached, Plečnik elaborates on the motif of cross as a symbol of suffering, agony and death, suggesting that the cross be modelled out of oak or larch, hard and durable wood, adding to a fairly reasonable cost.

From Glanz's letter of 1 August 1934 to Kosta Strajnić we learn that Bishop Josip Carević and the chapter were reconsidering Plečnik's idea of the wooden cross flanked by two stone pillars as a possible solution. However, as the commission was rumoured of planning to make certain alterations in this model, upon the prompting of Glanz, Strajnić intervened with the bishop in order to prevent such an 'unprofessional interference'. In sum, the bishop of Dubrovnik and the chapter rejected Plečnik's idea and model, and on the Day of Holy Saviour in 1935 a cross made of white marble from Hvar was erected on the site, modelled according to the gratis design by engineer Silvio Sponza. The slope on which the cross was perched was donated by Antun Paskojević from Bosanka and his sister Nike, the whole project being supported by the citizens of Dubrovnik.